

РАЗВИТИЕ НА ТВОРЧЕСКОТО МИСЛЕНЕ ПОСРЕДСТВОМ ВЛИЗАНЕ В РОЛЯ В КЛАСНАТА СТАЯ

Мария Николаева Николова
докторант, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

DEVELOPMENT OF CREATIVITY BY ROLE PLAYING IN THE CLASSROOM

Mariya Nikolaeva Nikolova
Ph.D., Sofia University "St. Kliment Ohridski "

***Abstract:** The report examines the specific relationship between the child and the surrounding reality, his experiences, perception and creation of creative product through role-playing in the classroom.*

Focus is on the opportunities for the development of creative thinking and the ability to set specific conditions for the creative environment. Consider the creative process of entry into a role as a factor for the detection and learning new ways to solve problems and issues arising in the school class.

***Keywords:** thinking, imagination, pupils, creativity, drama methods, drama techniques, classroom*

Въведение

Творческата класна стая е едно от предизвикателствата пред традиционното училище разглеждано като организация, функционираща по определени правила, съобразяваща се с дадени принципи, следваща държавни програми и изисквания. Все по често се наблюдават опити за реформиране, трансформиране и прокарване на иновативни проекти, чиято основна цел е училищното пространство, и по конкретно класната стая, да отговаря на динамичните и бързо променящи се потребности, нужди и очаквания на учениците в начална училищна възраст. Въпреки многообразието, движението и промяната на тези очаквания, създаването на благоприятен, приятелски, сътрудничащ и ефективен микроклимат в класната стая винаги ще бъде основна потребност на децата в начален етап на образование.

Конструктивистки теории и творчество в класната стая

За да отговори адекватно на потребностите на съвременните ученици класна стая трябва да бъде организирана така, че да бъдат постигнати активни процеси на конструиране на знания, посредством конструктивни и интерактивни подходи, методите, техниките и инструментите на учене и преподаване.

В този смисъл творческата класна стая трябва да бъде така организирана, че да изхожда от стратегията за активност и самостоятелност в процеса на учене и преподаване, основани на взаимодействие и сътрудничество между ученици и учители.

Опирайки се на тази концепция в творческата класна стая се дава главна, централната роля на ученика в педагогическото взаимодействие, като особеностите на личността му се изразяват в желание и потребност за промяна, критична рефлексия, самооценяване, самостоятелно мислене, умение за междуличностно общуване.

В този смисъл учителят трябва да развива личностни и професионални качества като: честност, интелектуална независимост, справедливост и толерантност. В дейността си преподавателят трябва да следи, анализира и сравнява постигнатите резултати с крайните цели, да взема решения и коригира действията. Така във всеки момент от обучението учителят решава някакви творчески задачи, по отношение постигане на креативност и разкриване на творчески заложби на учениците си в процеса на обучение.

Това означава, че ученето не е просто процес на получаване, натрупване и преработване на информация, а активен процес, при който личността конструира индивидуален познавателен образ на действителността. От тази гледна точка целта на обучението не е само да се даде на учениците повече информация, а да се подпомогне процесът на когнитивното им развитие, т.е. изграждането и преструктурирането на познавателните структури. Това не може да се постигне чрез опростено учебно съдържание, а като се изгради комплексна учебна среда, основана върху реалните ситуации, чрез която ученика да придобие нов социален опит. Децата трябва да имат възможност да търсят решения на познавателни задачи в ситуации, максимално близки до реалния живот, използвайки разнообразни начини на работа. [10]

Предвид новите изисквания, които се поставят пред българското образование и в частност пред учителя все по-популярни стават конструктивистките теории и подходи, основани на разбирането, че в процеса на познавателната дейност новите знания се свързват с предишния опит на ученика. Конструктивизмът представя идеята, че учещият конструира собствени знания и същевременно конструира значения, учейки.

Конструктивистките теории изискват специални условия за обучение, където на учениците се дава възможност да си сътрудничат и помагат. Те могат да използват разнообразни информационни източници, за да изпълняват учебни задачи и да достигнат поставените цели.

Същност и особености на творчеството и креативността в начален етап на образование

В творческата класна стая намира място креативността разбирана като „система от творчески способности, съвкупност от мисловни и личностни качества, които благоприятстват формулирането на нови идеи и разкриването на важни взаимовръзки между предмети, явления и нови начини за решаване на поставени в теорията и практиката задачи или проблеми“ [9, с.78]

Изхождайки от сложната система на потребности на съвременния ученик в начална училищна възраст, който чрез поведението си недвусмислено заявява, че имат нужда от обучение ориентирано към диалог и взаимодействие, ориентирано към опита, целящо активно учене, всеки учител трябва да търси неговите индивидуални заложби и таланти, да прилага творчески подходи в своята дейност. Да търси продуктивност, гъвкавост, оригиналност, новаторство, изобретателност и да стимулира раждането на нови идеи.

Всичко това е възможно да се постигне ако се даде възможност на творчеството като процес, способност и отношение. Способност на ученика свободно да може да си представя и създава нови неща, да фантазира и комбинира, да формира и генерира оригинални идеи, да ги видоизменя и прилага по оригинален начин в класната стая. Отношение на децата първо към хаоса и реда, между съзнанието и подсъзнанието, между реалността и фантазията, между креативността и дейността, между вътрешния свят на детето и външния; и второ насоченост на ученика към полезно действие, към съзидание, към „игра на идеи“, към гъвкаво и новаторско мислене и поведение чувство на удовлетворение от добри постижения. И като процес, разбирани като линия на развитие и проявление на креативността, стадии и фази, през които преминава творческата дейност, непрекъснатата и настойчива работа на детето, генериране на оригинални идеи, вземане на правилни решения, постоянни коригирания или поправки и усъвършенствания на творенията [9, с.59 по Harris, 1998]

Творчеството се характеризира със специфично взаимоотношение между детето и околната действителност, при което то по своеобразен начин отразява въздействията от действителността.

Понятието за мислене и творческо мислене

Мисленето е процес на отражение в мозъка на обкръжаващия го реален свят. То е висша степен на човешкото познание, която се основава на обучение и непрекъснато попълване на фонда от понятия, идеи за нови съждения и умозаклучения. Този процес позволява на човека да получи познание за явления, процеси, обекти, свойства и отношения в заобикалящата го действителност, които не могат да бъдат просто възприети непосредствено от сетивата.

Мисленето като процес дава възможност за създаване представи за света, съобразно дадени цели, намерения и желания. Основните мисловни форми са: понятие, съждение и умозаклучение. То се характеризира с проблемност, която започва с поставянето на въпрос или възникването на проблем и е насочено към решаването на някаква задача. В процес на мислене човекът се абстрахира от случайното, несъщественото, за да опознае същественото и закономерното. Качествата на мисленето са: широта на ума; дълбочина; конкретност; самостоятелност; критичност и самокритичност; подвижност; бързина и последователност. Мисловните операции (процеси) са: анализ, синтез, сравнение, обобщение, абстракция и конкретизация.

В зависимост от преобладаването на действието, образа или понятието в мисловния процес, той се дели на: практическо-действено; предметно-образно; абстрактно; словесно-логическо и теоретическо, насочено към обяснение и към познание.

Мисленето като процес още може да се класифицира според степента на новост, оригиналност и самостоятелност. Категориите отразяващи това разнообразие се изразяват в следната класификация: конвенционално или традиционно и продуктивно или откривателско и творческо, което се характеризира със създаване на нещо ново, оригинално спрямо миналия опит на личността. [по 12, с.274-297]

Творческо (креативно) мислене. Чрез него се създават нови идеи, ефективни решения на проблеми, стимулира се любопитството и иновативността.

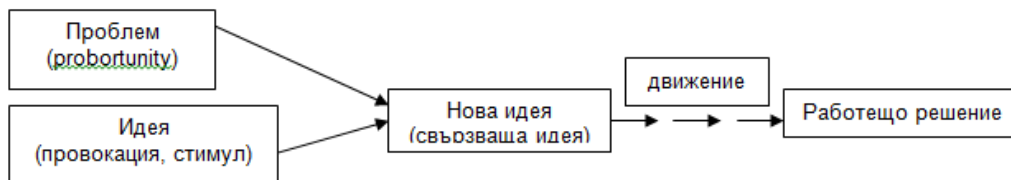
Едуард де Боно, малтийски психолог, въвежда термина и концепцията за творческото мислене[11]. Авторът дефинира този вид мислене като „метод за творческо мислене стъпка по стъпка, с разработени практически техники, които могат да се използват съзнателно“. [8, с.12]

Според изследователя творческото мислене се характеризира с умения за: плавно развитие на мисълта, гъвкавост, оригиналност; развиване в подробности, брейнсторминг („Мозъчна атака“), асоциативно и метафорично мислене, модифициране, умения за определяне на характерни свойства, образно мислене и откриване на връзки.

Творческото мислене, описано от Де Боно анализира проблема, след това генерира възможни решения, следва избор и приложение на най-доброто от тези решения, и накрая – оценка на ефективността на решението.

Характерно за творческото мислене е съчетаването на две идеи, които не са били съчетавани до момента. „Творчеството е нарочното или случайно сливане на некомбинирани досега идеи – идеи, които нормално не са съчетаеми. При наличие на проблем, нашата задача е да открием подходяща различна идея – "провокация" или "стимул", която да съчетаем с проблемната“. [7, с.23]

Фигура N1

Начините за активизиране на творческото мислене са твърде разнообразни. Съществуват множеството класификации на методите за активизиране на творческото мислене.

За целите на настоящата разработка ще бъде представена класификацията на Херберт Хикс, който подрежда методите за стимулиране на креативното мислене в четири групи: аналитични техники, техники на свободните асоциации, техники на принудителното съотношение, еkleктични техники.

Аналитичните техники се използват за съзнателно насочване на мисленето въз основа на предварително предоставена информация, към постигане на определена цел, като учениците се поставят при специални условия, различни от тези, при които се усвояват знания по традиционен начин. Участниците в процеса на обучението се поставят в условия на активизиране и интензифициране на процеса на мисленето. В резултат се постига т.нар. "инсайт" или "внезапното озарение", т.е. моментът на цялостното схващане и осъзнаване на връзките и зависимостите в дадена проблемна ситуация и генериране на идеи за нейното решаване.

Към тази група техники би могла да се приобщи и „влизането в роля“ в класната стая.

Техниките на "свободните асоциации" се използват за търсенето на факторите и причините, които развиват творческия процес. Проблемните ситуации са от такова естество, че активизират приложното творческо мислене. Най-широка популярност от тази група са спечелили методът на "мозъчната атака" и неговите две разновидности - "техниките на Гордън" и 66-те жужащи заседания. [11]

Техниките на принудителното съотношение се основават на опита да се активизира творческото мислене, чрез свързване в съзнанието на учениците на качествата на обекти, които нямат нищо общо помежду си. Този процес представлява пренасяне на форми, на качества, на свойства и т.н., от единия обект на другия. Използването на методи от тази група изисква силна психическа нагласа и интензивна мисловна дейност, въображение и способност за селектиране.

Еkleктичните техники обхващат комбинирани методи, в които по подходящ начин и в зависимост от потребностите се обединяват или разработват модификации на разгледаните методи в първите три групи.

Потребността от творческото мислене

В основата на творчеството е потребността от творчество. „Чувството и мисълта движат творчеството на човека“ [5, с.33]. Цитирайки Т.Рибо, Виготски добавя, че „всяка господстваща

мисъл се поддържа от потребност, стремеж или желание, т.е афективен (емоционален) елемент“ [пак там]. Креативната дейност започва там, където се пресичат потребността и креативността.

Практическото творчество е възможно в процеса на почти всички човешки дейности. Субектите на практическото творчество могат да се открият навсякъде, дори и в класната стая в началното училище. Комбинативният им и гъвкав ум е постоянно буден и активен и е насочен към създаване, комбиниране и фантазиране.

Признаци за творчество в класната стая

Показателни признаци на творчеството в класната стая в началното училище са:

- усет за нови проблеми;
- чувствителност към новото или необикновена творческа инициативност в самостоятелното поставяне на проблеми и решаването им;
- отдалеченост на асоциациите една на друга;
- дълбочина на обобщенията и неочакваност в отражението на нови функции на предметите или явленията и връзките между тях;
- богатство и разнообразие на идеи или свободна асоциативна игра – необходима фаза в процеса на инсайта;
- гъвкавост и оригиналност на мисленето и въображението, което е в основата на творческото действие;
- богатство на фантазията, на съжденията, на съзидателната дейност;
- съчетание между образно, дивергентно, нестандартно мислене и интуитивно виждане, прозрение на основното;
- високо равнище на саморегулация, самоконтрол и самокритичност в дейността.

Детското творчество, което възниква при определени условия, преминава през външен („анонимен“) стадий и се проявява и развива във и чрез творческата дейност. То се реализира (кристализира) в съответен резултат или продукт. [5]

Теоретичен модел на творческото мислене

Класическият теоретичен модел на творчеството като система, разгледан в англоезичната литература [15] определя компонентите на системата в следната последователност: творческа среда – творческа личност – творчески процес – творчески продукт.

Ученикът, разглеждан като субект на творческото мислене и дейност използва елементи от миналото, интериоризирани в негови личен опит, той фантастично ги свързва, синтезира, преобразува, комбинира, интегрира и създава нов, оригинален продукт.

Творческите способности и креативността на учениците в начален етап на образование са система от когнитивни и личностни качества, които благоприятстват формулирането на нови, оригинални идеи, разкриването на важни взаимовръзки между предмети, явления, откриването на нови на начини за решаване на задачи и проблеми, възникващи в теорията и практиката. [13]

Понятие за влизане в роля в класната стая

Понятието за влизане в роля се дефинира с „потребността да се видим отстрани, но да сме невидимо включени, да изживеем още веднъж силни емоции, но да сме защитени от унищожителното им действие, да се докоснем до вътрешния свят на другите, но никога да не узнаем за собствените ни дълбоки страхове, да се превъплътим в други хора и да се потопим в други светове, но всъщност да бъдем самите ние в нашия свят, да мечтаем като непрекъснато трансферираме сценариите създадени от другите и от самите нас“. [2, 35] Влизането в роля е свързано с въображението и с неговото използване, с интерпретиране на заобикалящата ни действителност.

За влизането в роля в класната стая обикновено се използват сценарийни и драматични проекти [3], чрез които се стимулира определено поведение в дадена ситуация, при възникнал и определен като такъв проблем или проблемна ситуация [14, с.204]

Чрез влизането в роля в класната стая се осигурява трупане на опит и знания в една алтернативна реалност (въображаема ситуация) наситена с връзки, взаимоотношения, конфликти и разнообразни поведенчески модели, предоставящи на учениците възможност за овладяване на различни способности за опознаване на собствената личност и личността на другите през призмата на нереалното. Това е дейност, която включва деца в активна ролева ситуация, чиято цел е подготовка за реалния свят, което допринася за развитие на творческото им мислене.

Благодарение главно на изкуството, в децата се формират верни и надеждни критерии за добро и лошо, за красиво и грозно, за комично и трагично и т.н.

Чрез различните жанрове на изкуството се предизвикват и изразяват съзнани и несъзнани психични процеси и състояния, мисли, емоции и чувства. А те от своя страна са едни от най-силните мотиви за поведение, включително за проектиране на бъдещи действия, като стимулиране на мотивирана учебна дейност, желание и необходимост от нови знания и информация.

Изкуството е „самоинициативна и самоконтролна дейност“ то открива пред субекта на творчеството възможност за самоизява и самореализация. Активното участие в креативния процес прави възможно преживяването за растеж и постижения. При това субектът на творческата дейност изпитва лично удовлетворение.

Влизането в роля в класната стая е един процес, който осигурява на участващите в него преминаване през различни етапи като „избор на пиеса, репетиции, подготовка на сценография и представяне пред публика, но се постига цел, която е екип от съмишленици, готови за реализация и на последващи проекти. Намаляват конфликтите, подобряват се взаимоотношенията между съучениците, развиват се нови партньорства“. [4, с.1147]

Поставени в подобна ситуация в класната стая, децата избират времето и пространството и се отдават на въображаемата ситуация, като анализират, обобщават, синтезират и конструират през своите мисли, чувства и емоции. Учениците са въввлечени в такова преживяване, което да насърчи тяхното самочувствие, да бъдат стимулирани да развият творческа импровизация и креативно мислене.

Те имат възможност да изпробват различни вариации от заобикалящата ги действителност, да съчетават и комбинират по нов и оригинален начин несъвместими в реалността обекти, явления и процеси. Влизането в роля дава възможност на учениците в една защитена среда да проектират своите фантазии и въображение, да трансформират както себе си и поведението си, така и средата, която ги заобикаля.

Развитието на творческото мислене чрез влизане в роля е класната стая създава стимули за навлизане във въображаем свят, чрез приемането на въображаеми герои, поставени в разнообразни обстоятелства. Начините за активизиране на творческото мислене са твърде разнообразни във въображаемата ситуация, която предполага влизането в роля, където ученикът се научава да проектира взетите „най-правилни решения“ и в реалните конкретни ситуации.

Творческо мислене и влизане в роля в класната стая

Креативността се дефинира в психологическата литература най-често като система от творческо способности, предразположение или склонност към творчество. Въпреки това редица психолози я разглеждат и като процес, с чиято помощ известни когнитивни или познавателни модели се преобразуват и явяват в нови форми.

Схема на творческия процес при влизане в роля

1. Логически анализи – учениците се подготвят особено дейно за влизането в роля, проучват героя, в който трябва да се превъплътят, неговата история, характеристики на физиката и поведението, импровизират с различни техники по презентирането му пред другите – публиката. Всичко това е предпоставка за интуитивен проблясък на нова, оригинална идея.

2. Интуитивно решение - съзряване, инкубация на насочващата идея. Получили своята роля, учениците проектират чрез собствения си опит характеристики на персонажа, които са значими за тях и са свързани с техните представи за участието им сценарийния проект.

3. Вербализация на интуитивното решение – в резултат на безсъзнателната работа постъпване в сферата на съзнанието идея за решаване, отначало във вид на хипотеза или замисъл. Учениците дават предложения за изиграването на ролята, като поставят акцент и се фокусират върху детайли по отношение характеристиките на персонажа, неговото поведение и взаимодействието му с другите герои в сценарийния проект.

4. Формализация на вербализованото решение – придаване на решението логически завършена форма, развитие на идеята, нейното окончателно оформяне и проверка. Учениците обсъждат с останалите ангажирани в сценарийния проект (предвиден за реализация в класната стая) нововъведенията по отношение характера на героя, импровизациите по текста, движението на „сцената“, пространството и диалога.

Важни условия благоприятни за такава организация са следните: демократичен стил на педагогическо ръководство, делова и творческа психологическа атмосфера в училищния клас, даване на широк простор на детската активност и самостоятелност, инициативност и предприемачество; редовно насърчаване и поощряване на творческото мислене, въображение и действие (не само по време на планирането и организирането на сценарийното влизане в роля, а през цялото време); справедлива и стимулираща оценка на оригинално и творческо изпълнение на

задача или решение на проблем; педагогическо сътрудничество, при което се съблюдают принципите на атрактивност и интензификация на учебния процес.

Творческото мислене в процеса на обучение

Творческото мислене е неделима част всеки процес на обучение. Без него са невъзможни генерирането на идеи, разработването, анализирането, и избирането на подходящи варианти за решаване на възникващите проблемни ситуации.

Същността на методите за стимулиране на творческото мислене се състои в създаване на среда и условия, при която учениците получават нови знания и чрез подходящи подходи и средства в тях се предизвиква желание за активна ответна реакция. Тези методи са известни твърде отдавна, но затруднения във връзка с тяхното използване се срещат главно поради липса или недостатъчна психическа нагласа както на учениците, така и на учителите. [1]

Творческа среда и условия на средата в класната стая

Средата с нейните разнообразни елементи и фактори е безспорно един основен компонент на творчеството, разглеждано като сложен процес. Условията на специфичната за човека среда – социална и природна, външна и вътрешна – се отразяват пряко и косвено върху мотивацията за креативна дейност и върху количествено-качествени характеристики на продуктите на тази дейност.

Външната среда. Външните условия са: материални – материали и възможности за свободно действие и манипулиране с тях, както и свободата на чувствата и преживяванията; социално-психологически – осигуряване на творческа атмосфера за работа, здрав социално-психологически климат, влияние на модели на поведение от страна на творчески натури, уважение към личността, която е субект на креативна дейност, поощряване, стимулиране на неговата активност, творческите изяви и обогатяването на опита му; психолого-педагогически – преминаване от външни оценки към самооценка на продукта на собствената дейност и развитие на чувства за риск и свобода, на интуиция и интелектуални умения за творческо решаване на задачи.

Вътрешните условия за творческото мислене, опосредствани от влизането в роля в класната стая включват: увереност на детето, точна самооценка на собствените възможности и опит, готовност за риск да се сгреша с оглед нещо да се сътвори, висока познавателна активност на личността и формиране на интелектуални и практически умения и навици, целенасоченост и настойчивост в изпълнение на задачи, силна мотивация и големи волеви усилия за постигане успех в предприетата дейност и самоусъвършенстване на продукта от нея, наличие на заложби и способности за креативна дейност в определена област на човешкото творчество, достатъчно богат опит и подготвеност на човека за творческа дейност – предварително усвоени много знания и множество умения и навици за работа, вкл. възможност „да се играе с образи и понятия“. [9, с.210]

Добре организираната творческа класна стая е най-благоприятна социална среда за творческото мислене на учениците. Свободно от забрани поведение на равноправни и равнопоставени взаимоотношения в класната стая между ученици и ученици и учители дава възможност да се правят открития и нововъведения.

Творческата дейност на децата в училище за създаване на нови, оригинални продукти със социална значимост е едновременно продуктивна креативна дейност и имитация на творчество от първостепенна психолого-педагогическа важност за конкретния човешки индивид и за образователния процес, а не творчество в истинския смисъл на думата в голям социален мащаб. Но имитацията в случая е с най-добро качество – пълноценна, неподправена, креативна. [16, с.325-338]

Компоненти на когнитивната структура на творческата дейност

Основните компоненти на когнитивната структура на творческата дейност са възприятие, памет, мислене и въображение. Те представляват „когнитивния квартет на креативността“ [9, с.242]. Без тях човешкото творчество е невъзможно.

В началото на творчеството е **възприятието**. Първичен източник на творчеството на детето е възприятието, а не въображението, посочва Едуард де Боно [8]. „Външните и вътрешните възприятия“, изграждащи основата на опита са „първите опорни точки“ на бъдещото творчество. [5, с.33-42]

Паметта служи на индивида за ефективна ориентация в света – външен и вътрешен, физически и психически, природен и социален. За да твори субектът на креативната дейност непрекъснато черпи материал от огромния, практически неограничен по обем резервоар на дългосрочната или дълготрайната памет. От съхраненото в паметта духовно богатство на миналото и умелото му ползване от субекта зависи успеха в решаването на задачи в настоящето и бъдещето.

„**Мисленето** е функция по думите на Виготски, която „преустройва и променя другите психически процеси“. [5]

Въображението играе безспорно първостепенна роля в процеса на формиране на творческата личност. Но то изпълнява изключително важната си функция само в интеграция в паметта и мисленето. На последните два процеса са също свойствени креативни функции.

Основно действие при изграждането на фантазни образи е „преобразуването“, при което налични представи са възпроизвеждат и мислено преобразуват, видоизменят в нов психически продукт. По същество това е творческо действие – компонент на творческата психическа дейност, съставена главно от мнемически, логически и фантазни елементи.

„Паметта и творческото мислене в интеграция с творческото въображение са „гръбнакът“ на креативната дейност“. [9, с.243]

В заключение

- Ученикът като субектът на креативната дейност и творческото мислене е активен и жизнен, енергичен и любознателен, пълен с вътрешни сили и мотивиран да увеличава и усъвършенства духовното си богатство;
- Той организира и ползва своя личен опит и усвоената до момента информация с цел да отговори на съвременните очаквания на обществото, в което се намира, да достигне до ново и оригинално решение на възникващи проблеми;
- Най-важните компоненти или свойства на творческото мислене – оригиналност и гъвкавост - изискват висша умствена познавателна въвлеченост на субекта в процеса на дейността, влизайки в роля в класната стая;
- Творческото мислене предполага наличие и ползване на минало познавателен, информационен, емоционален опит в определена област и способност за организиране познанието с оглед да се достигне до креативно решение на дадена задача. Влизането в роля позволява на ученика да проучи, трансформира, да се проектира в ситуации от далечното минало до необозримото бъдеще, чрез включване на фантазията и въображението като важни компоненти на когнитивната структура на творческата дейност.

Библиография

1. Бюзан, Т. Силата на творческата интелигентност. 10 начина да развихрим творческия си гений.София., 2013
2. Василева, Р. Обучението като драма интерпретация.Фабер., 2005
3. Василева, Р. Защо да обучаваме играйки. София., 2002
4. Василева, Р. Как да превърнем класната стая в сцена, на която децата учат. Драма-техники. В: сп. Педагогика, кн7, 2012, с. 1146
5. Виготски, Л.С. Въображение и творчество на детето. София., 1982
6. Де Боно, Ед. Шест мислещи шапки.София., 2010
7. Де Боно, Ед. Шестте рамки на мислене. София., 2010
8. Де Боно, Ед. Как да развием творческото мислене. София., 2009
9. Десев, Л. Психология на творчеството. София., 2011
10. Железова, Д. Конструктивизъм в класната стая. Научни трудове на Русенския университет. 2008, том 47, серия 9
11. Малка лилава книга за НЕстандартното мислене. Второ издание. София., 2010
12. Сиймън Дж., Д. Кенрик. Психология. НБУ., 1994
13. Awang,H, I. Ramly. Creative Thinking Skill Approach Through Problem-Based Learning: Pedagogy and Practice in the Engineering Classroom. IN: International Journal of Human and Social Sciences 3:1 2008
14. Making a World of difference. A DICE resource for practitioners on educational theatre and drama. DICE Consortium, 2010, с.204
15. Newell, A., J. C. Shaw, H.A. Simon. The processes of creative thinking. University of Colorado, 1958
16. Sternberg J. Robert. Creative Thinking in the Classroom. IN: Scandinavian Journal of Educational Research, Volume 47, Issue 3, 2003, p. 325-338